

John Cobb – posel celostní vize i odpovědnosti

Petr Macek

Abstract: John Cobb – A Messenger of Holistic Vision and Responsibility

John B. Cobb was viewed as one of the most prominent representatives of process philosophy and theology. With his wide interest and knowledge, his readiness to participate in transdisciplinary dialogue and primarily with his effort to make Christian theology open to the new findings of the sciences he influenced not only theology and philosophy, but also ecology, economy, biology, and social ethics. Even with this broad openness he saw in Jesus a unique embodiment of God and therefore the decisive authority.

Keywords: John Cobb, Alfred North Whitehead, science, process theology

DOI: 10.14712/27880796.2026.5

Úvod

Americký teolog a filosof John Boswell Cobb, Jr. (9. února 1925 – 26. prosince 2024), právem pokládáný za jednoho z nejprominentnějších představitelů procesuální filosofie a teologie, reflektující a rozvíjející dílo Alfreda North Whiteheada a Charlese Hartshorna, by se v únoru letošního roku dožil sta let. Ač byl znám a vnímán především jako teolog, ovlivnil díky svému širokému zájmu a erudici celou škálu oborů lidského poznání, zahrnující vedle teologie a filosofie i ekologii, ekonomii, biologii či sociální etiku. Byl autorem a spoluautorem víc než padesáti knih a bezpočtu odborných studií. V roce 2014 byl Cobb zvolen do Americké akademie humanitních a přírodních věd.

Nástin kariéry a díla

John Cobb se narodil v japonském Kóbe, kde jeho rodiče působili jako meto-dističtí misionáři. Až do svých patnácti let žil převážně v Kóbe a v Hirošimě a většinu svého základního vzdělání získal v multietnické Canadian Academy v Kóbe. V roce 1940 se odstěhoval do Georgie v USA, kde dokončil střední a poté absolvoval i středně vysokou školu (Emory College). V roce 1943 vstoupil do armády a po ukončení války sloužil v okupovaném Japonsku. Po návratu do Spojených států vojenskou službu ukončil a v roce 1947 byl přijat ke studiu mezioborového programu na univerzitě v Chicagu. Vzhledem k svému zájmu

o možnosti rekonstrukce křesťanské víry a její větší slučitelnosti s vědeckým a historickým poznáním, k němuž byl podle svých vlastních slov motivován i osobní duchovní krizí, se nejprve zapsal na fakultu humanitních studií, kde se věnoval vztahu moderního světa a křesťanství. Tento cíl pak sledoval i během svého postgraduálního studia na půdě teologické fakulty (Divinity School) chicagské univerzity. Zde se dostal pod vliv procesuálních myslitelů Daniela Day Williamse a Charlese Hartshorna, kteří ho zasvětili do procesuální filosofie a teologie whiteheadovské ražby. Procesuální vize skutečnosti Cobbovi imponovala a dílo Alfreda North Whiteheada se od té chvíle stalo ústředním tématem jeho vlastní reflexe a badatelské práce.

Poté, co v roce 1952 získal doktorský titul, strávil několik let v Georgii jako pastor a učitel. Chvilí působil i na proslulé Emory Univesity v Atlantě, kde byl jeho kolegou Thomas J. J. Altizer, známý jako teolog „boží smrti“, později jako exponent radikální větve „postmoderní teologie“. Roku 1958 přesídlil Cobb i se svou rodinou do Claremontu v Kalifornii. Zde se stal profesorem teologie na Claremont School of Theology teologické škole a profesorem náboženských studií na Claremont Graduate University. Spolu s whiteheadovským filosofem Lewisem S. Fordem zde roku 1971 založil časopis *Process Studies* a roku 1973 se stal s teologem Davidem Ray Griffinem spoluzakladatelem Centra pro procesuální studia (Center for Process Studies), které zůstává vedoucím institutem spojeným s Whiteheadovým dílem a odkazem i dnes. Vedle něho však vyrostlo víc jak třicet podobných center a akademických institutů po celém světě.

Svou mezioborovostí, přístupem integrujícím poznatky z mnoha rozličných oblastí poznání a uvádějícím tak rozdílné specializované obory do vzájemně prospěšné komunikace, šel Cobb vlastně ve stopách svého mentora. I Whiteheadovo dílo mělo podobný transdisciplinární filozofický rámec. Cobb byl přesvědčen, že specifikované disciplíny a na prvním místě právě teologie se musejí zbavit své vzájemné akademické izolace. Teologie by měla být vtažena do etických otázek a do praktických každodenních zájmů, právě tak jako do teoretického porozumění světu jako takovému. V souladu s touto vizí se Cobb soustavně snažil integrovat elementární poznatky z biologie, fyziky, ekonomie a jiných disciplín do své teologické a filosofické práce.

Jednotícím tématem Cobbova působení byl jeho důraz na ekologickou provázanost – rozpoznání, že každá část ekosystému je závislá na všech jeho ostatních částech. Byl přesvědčen, že nejurgentnějším úkolem lidstva je zachování světa, v němž se lidstvo a všechno ostatní tvorstvo nachází a na

němž závisí. Je to princip, jež Whitehead, který měl i v této věci na Cobba zásadní vliv, charakterizoval jako „world-loyalty“, loajalitu člověka ke všemu ostatnímu stvoření. Proto Cobb tvrdil, že otázky životního prostředí jsou dnes naším nejnaléhavějším problémem a že právě křesťanství si musí osvojit poznatky z biologie, aby se zbavilo svého antropocentrismu a podceňování veškerého mimolidského světa.

V roce 1971 vydal Cobb první samostatnou studii z environmentální etiky *Is It Too Late? (Je už příliš pozdě?)* s podtitulem *Teologie ekologie*, v níž obhajoval význam náboženské víry a intuice pro náležitý přístup k ekologické krizi.¹ I v dalších letech věnoval tomuto tématu řadu studií. Přírozeným důsledkem jeho ekologického zájmu byla kritika současné ekonomie orientované na trvalý růst. V roce 1989 publikoval spolu s americkým ekologickým ekonomem Hermanem Dalym knihu *For the Common Good (Pro společné dobro)* s podtitulem *Přesměrování ekonomie na lidskou pospolitost, životní prostředí a udržitelnou budoucnost*.² Autoři v ní kritizovali ideje globální ekonomie a obhajovali ekonomii založenou na zachově životního prostředí. Také nastínili, jak je třeba změnit politické rozhodování, aby celá lidská společnost byla komunitou založenou na ekologické rovnováze. Akumulace bohatství je v rozporu s hodnotovým světem Ježíše Krista. Proto křesťanství, které se vzdává kritiky nenasytnosti, opouští svou základnu.

Tématu vztahu víry a biologie je věnována kniha *The Liberation of Life (Osvobození života)* s podtitulem: *Od buňky ke komunitě*, kterou Cobb sepsal spolu s australským genetikem Charlesem Birchem a která vyšla roku 1981.³ Živočišné druhy se adaptují na své prostředí. Evoluce není procesem bezohledné soutěže s cílem narůstající moci a komplexnosti. V evoluci hraje roli účelovost. Účelovost je přítomna ve všem živém. Nemůže jít o to, dosáhnout ustálené a dokonalé společenské struktury, která nedovoluje žádnou změnu či vývoj.

Cobb se hodně věnoval i tématu náboženského pluralismu a mezináboženského dialogu, speciálně dialogu mezi buddhismem a křesťanstvím.⁴ Byl přesvědčen, že křesťanství je univerzální víra obohacovaná prvky z jiných ná-

1 John Cobb, *Is It Too Late? A Theology of Ecology*, Beverly Hills, Calif.: Bruce Books, 1971.

2 John Cobb, *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, Environment, and Sustainable Future*, Boston: Beacon Press, 1989.

3 John Cobb, *The Liberation of Life: From the Cell to the Community*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

4 Srov. John B. Cobb, jr., *Beyond Dialogue: Toward a Mutual Transformation of Christianity and Buddhism*, Philadelphia: Fortress Press, 1982.

boženství. Bez toho by nedokázalo ukázat na univerzální význam Ježíše Krista. Nejde o to, konvertovat nebo obracet druhé na víru, ale kreativně se transformovat. Partikulární pravdy, které jsou v nějakém důrazu přítomné v každém náboženském systému, lze zachovat, aniž bychom je násilně sjednocovali.

Cobb přitom nepřestával reflektovat vývoj v teologii napříč kontinenty. V zájmu oživení křesťanství v pluralistickém světě organizoval na konci padesátých let spolu s kolegou, teologem Jamesem M. Robinsonem, dialog amerických a evropských teologů, který vyústil v řadu publikací nazvanou *New Frontiers in Theology* (Nové hraniční zóny teologie).⁵ Během své kariéry působil Cobb jako hostující profesor na teologických učilištích v USA (Harvard Divinity School, University of Chicago Divinity School, Vanderbilt Divinity School a Iliff School of Theology), na univerzitě Rikkyo v Japonsku a na Johannes Gutenberg-Universität Mainz v Německu. Obdržel celkem šest čestných doktorátů.

Procesuální filosofie

Teologická fakulta chicagské univerzity, kde se Cobb s procesuálním myšlením setkal, byla Whiteheadovu vlivu otevřena již od dvacátých let minulého století díky svému důrazu na teologii přijatelnou pro vědce a všechny, kdo jsou ve svém myšlení poznamenáni vědou. Odklon od úzkého scientismu, umožňující vnímat přírodu jako něco, k čemu patříme, je i příležitostí pro otevřené náboženské myšlení. Teology zvláště potěšilo, že Whitehead věnoval svou studii z roku 1926, *Religion in the Making* (Rodící se náboženství), právě náboženství, resp. náboženské intuici.⁶

Cobb přichází na fakultu ve chvíli, kdy tam Whiteheadovu filosofii traktuje Charles Hartshorne, vedle Whiteheada nejdůležitější procesuální filosof dvacátého století. Hartshorne byl po určitou dobu Whiteheadovým asistentem, ale ke své vizi světa jako vzájemně provázaného dění se dostal samostatně. Hartshornovou parketou byla metafyzika. Té se Whitehead nevyhýbal, ale zabýval se jí spíš okrajově. Věnoval se hlavně kosmologii, resp. myšlení o světě, které dokáže zahrnout nejrůznější vědecké poznatky a zároveň bezprostřední svědectví naší zkušenosti tak, aby to dávalo nějaký smysl.

5 James M. Robinson – John B. Cobb, Jr. (eds.), *New Frontiers in Theology*, I–III, New York: Harper & Row, 1963–1967.

6 John Cobb, *Religion in the Making*, New York: Macmillan, 1926.

I subjektivní zkušenost musí být zahrnuta do toho, co známe objektivně, i když to znamená použít nové kategorie. Pro ty, kdo se ve Whiteheadově terminologii nesnadno orientují, pořídil Cobb v roce 2008 glosář pod názvem *Whitehead Word Book*.⁷

Whiteheadovo směřování k hypotéze základních kategorií jsoucna nebylo motivováno náboženským zájmem. Ač původně studoval teologii, přestala ho ve svém tradičním podání zajímat. Také si nemyslel, že jeho původní formulace budou mít něco společného s metafyzickou a teologickou tradicí Západu. K mluvení o Bohu se dostává přes profánní sféru. Nejprve v publikaci, v níž je poprvé patrný jeho obrát_k metafyzické syntéze, v revidované verzi jeho veřejných přednášek z roku 1925 publikované pod názvem *Science and the Modern World* (Věda a moderní svět).⁸ Ve svém stěžejním díle, *Process and Reality* (Procesu a skutečnosti) z roku 1929,⁹ se soustředí na „sekulární“ funkce Boha. Když se ve svém uvažování dostal k tomu, co je nezbytné pro konstituci světa, v jakém žijeme, rozhodoval se, jak to nazvat, a nakonec se rozhodl pro pojem „Bůh“. Bylo to rozhodnutí diktované přesvědčením, že je to pojem, který má své konotace i v náboženské intuici. Kdyby je neměl, nemohl by být užít. Alternativu, že by takto nazval „kreativitu“, v jeho pojetí základní metafyzický hraniční princip, zavrhl, protože tím by z Boha učinil toho, kdo je zodpovědný za dobré i zlé. Věděl, že náboženským tradicím jde o rozlišení dobra a zla. Díky svému nahlédnutí začal na náboženskou intuici pohlížet jako na další zdroj poznání o Bohu. Profánní koncept Boha nevylučoval náboženskou zkušenost.¹⁰

Cobba Whiteheadovo pojetí Boha uspokojilo. Vytušil v něm jedinečnou celostní vizi, která se s mimořádnou originalitou a nápaditostí zabývala otázkami fyziky, osobní víry, vzdělání a mnohým dalším. Setkal se tu, jak sám říká, s kombinací technické rigoróznosti a lidské moudrosti, jakou jinde nenašel. Mnozí teisté se soustředí na zbytky posvátna a rádi mluví o tajemství a o transcendenci. Boží role v lidském životě se v tomto pohledu stává stále

7 John Cobb, *Whitehead Word Book: A Glossary with Alphabetical Index to Technical Terms in Process and Reality*, Claremont: P&F Press, 2008.

8 John Cobb, *Science and the Modern World*, New York: Macmillan, 1925.

9 John Cobb, *Process and Reality: An Essay in Cosmology*, New York: Macmillan, 1929.

10 K této fázi Whiteheadova díla viz především Victor Lowe, *Alfred North Whitehead: The Man and His Work, Volume II: 1910–1947*, ed. J. B. Schneewind, Baltimore: John Hopkins University Press, 1983nn. Srov. též Lewis S. Ford, *The Lure of God: A Biblical Background for Process Theism*, Philadelphia: Fortress Press, 1–13.

menší a menší. Podle Whiteheada se nemusíme bát, že Bůh nebo nábožen-
ská víra nás ohrozí nějakými mezemi nebo iracionálním přesahem. Jsou
to skutečnosti, které nijak neomezují naši badatelskou svobodu. Naopak,
napomáhají k nahlédnutí profánního světa a k nalezení jeho smyslu a účel-
nosti. Whitehead proto mluví o Bohu často a bez rozpaků i tam, kde probírá
nejtechničtější věci; zde všude je Bůh nutným faktorem a má rozhodující roli.
Ti, kdo tíhnou k tomu, držet Boha v oblasti posvátna, jsou tímto způsobem
mluvení o Bohu zpravidla znechuceni. Pak jim ovšem nezbyvá než vynechat
Boha z toho, jak rozumí dění ve světě.

Profánní křesťanství nemusí minimalizovat nebo ochudit tradici. Může
být velmi bohaté a může se dotýkat nejhlubších potřeb profánního světa.
Křesťanství, které se drží „zbytků posvátna“, toho nemůže dosáhnout. Svatost
je však možné chápat i jinak – jako to, co je nejdůležitější pro lidský život,
co mu dává smysl, co vede ke štědrosti a k obětavosti. Tady se profánní Bůh,
profánní Ježíš a profánní křesťanská etika může stát novou podobou svatého.

Cobb byl přesvědčen, že Whitehead měl pravdu, když přírodu i člověka
viděl jako organismy, které mají subjektivní a racionální aspekt. Spolu s jinými
procesualisty označil jeho pojetí za postmoderní konstruktivní reakci na kar-
teziánský dualismus myslí a hmoty, který hmotu vnímal jako netečný stroj
a lidskou mysl jako něco úplně jiného. Tím se tato reakce liší od postmoderní-
ho dekonstruktivismu. Zatímco dekonstruktivisté hlásali, že je třeba se zbavit
pokusů o všeobšáhlu vizi světa, Cobb a konstruktivní postmodernisté věřili,
že metafyzika a všeobšáhlé modely světa jsou možné i potřebné. Poukázali
na problematičnost substančního myšlení a zdůraznili události a proces. Nic
nemá pevné hranice. Vše je tím, čím je skrze své vztahy. Je chybou si mys-
let, že všechno má svou konstantní identitu a že veškerá změna je jen něco
sekundárního. Naopak, každý moment je vynořením se něčeho nového, kdy
to kontinuálně nové je základním prvkem a stálost prvkem sekundárním.
Toto vnímání skutečnosti lze podle procesualistů smířit s poznatky moderní
vědy jako je evoluce či dualita částic a vln kvantové mechaniky.

Problémem současných přírodních věd je jejich omezení na fenomény,
které lze testovat za použití matematických formulí. Tento přístup nemůže
při zkoumání lidských bytostí fungovat, protože lidské naděje a zájmy tu
pak nehrají žádnou roli. Chování živých tvorů je vysvětlováno bez odkazu
k pocitům a záměrům těchto tvorů. Jejich rozvoj má být plně pochopen jen
skrze nahodilé mutace genů a přirozenou selekci. Proč by subjektivní zážitek
neměl být pečlivě fenomenologicky studován nebo proč by poznatky tohoto

studia měly být zcela odděleny od jiných poznatků? Tady Whitehead nabízí alternativu, která toto oddělení překonává. Rozdíly tu jsou, ale nejsou metafyzické povahy. Některé obory, jako je neurověda, už uznávají, že všechna data mají svou objektivní i subjektivní stránku.

Procesuální teologie

Od počátku šedesátých let se Cobb spolu s ostatními procesualisty pokusil uvést Whiteheada na současnou americkou teologickou scénu. Vedlo je k tomu přesvědčení, že tato metafyzika je více v souladu s Biblií, která zdůrazňuje dějiny, komunitu či důležitost druhých, než implicitní metafyzika klasického teismu. Bůh není všemohoucí ve smyslu jednostranné kontroly nade vším. Donucovací moc nelze sloučit s láskou a dobrotou. Bůh dává všemu relativní svobodu. Vybavuje svět zákony a zákonitostmi, bez nichž by nemohl existovat, ale jeho moc je v přesvědčování: všechno ovlivňuje, ale nic nedeterminuje. Osvobozuje a zmocňuje. Není neměnný a nic nepocitující. Reakce tvorstva reflektuje. Jeho dokonalost spočívá v porozumění a empatii pro všechno jsoucí. Idea Boha jako našeho souputníka a spolutrpitele je zcela slučitelná s biblickým portrétem. Spása je v hodnotě přítomné zkušenosti a má své estetické aspekty. Nejde jen o morálku; estetické kategorie jsou dobré samy o sobě. Cílem je dobro pocíťované druhými.

V knize *Living Options in Protestant Theology* (Aktuální alternativy protestantské teologie) z roku 1962 se Cobb zaměřil na otázku role filosofie v té které teologii.¹¹ V každé se předpokládá nějaká představa o podstatě skutečnosti. Pokusem o teologické dotažení Whiteheadova schématu byla především Cobbova studie *A Christian Natural Theology* (Křesťanská přirozená teologie) z roku 1965, i když právě nauka o Bohu tu byla modifikována v závislosti na teismu Charlese Hartshorna.¹² V novém vydání z roku 2007 je už Whiteheadově vlastnímu teismu, zčásti pod vlivem procesuální teoložky Marjorie Suchocki, věnováno více pozornosti.¹³ Kritici se vesměs domnívali, že Cobb chtěl tímto dílem nahradit tradiční křesťanskou teologii. To autor

11 John Cobb, *Living Options in Protestant Theology: A Survey of Methods*, Philadelphia: Westminster Press, 1962.

12 John Cobb, *A Christian Natural Theology: Based on the Thought of Alfred North Whitehead*, Philadelphia: Westminster Press, 1965.

13 Srov. John Cobb, *A Christian Natural Theology*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2007².

odmítl s tím, že jeho cílem bylo postihnout pouze část celkového úkolu teologie, totiž tu část, která spočívá na filosofické argumentaci. To ostatně bylo cílem přirozené teologie vždy. V kontextu přirozené teologie se nelze opírat o autoritu Písma, to by charakter a smysl této teologie zcela změnilo. Přirozená teologie také netrakuje centrální a ze své povahy nefilosofická témata křesťanské teologie. „Křesťanskou“ nazývá Cobb svou verzi přirozené teologie proto, aby zdůraznil, že byl ve své volbě vhodné filosofie, i v její adaptaci a v tom, na co se v ní zaměřil, ovlivněn křesťanskou perspektivou. Nemínil tím naznačit, že tato přirozená teologie může nahradit křesťanskou teologii jako takovou.

Vztahu Boha a světa věnoval Cobb spisek *God and the World* (Bůh a svět) z roku 1965.¹⁴ Karteziánský dualismus ponechával teistům k diskusi jen otázku, jak Bůh působí v lidské zkušenosti. Kontext Boží působnosti je však širší. Jaké v něm má místo subjektivita? Je v něm subjektivita, která proniká vším, co je? Univerzum se zdá být vyladěné tak, aby podporovalo život. Fyzikové vesměs souhlasí, že souhra všech faktorů, které to umožňují, je mimořádně pozoruhodná. Je to jen náhoda? Nebo je za vším kosmický subjekt, který Whitehead nazývá Bohem? Ano, teistickému výkladu světa chybí důkaz. Ten však chybí i v případě hypotéz, které si žádá alternativa „nahodilosti“ světa.

Nejlepším vysvětlením je podle Cobba Bůh, který ustavil skutečnost tak, aby produkovala i hodnoty, a to, že k tomuto cíli slouží správná rozhodnutí pro každý okamžik. Zdroj přírodních zákonů je stejný jako zdroj mravního zákona. Když opustíme předpoklady scientismu, dostaneme se k srozumitelné teorii, kde Bůh je vysvětlením vyladěnosti světa i lidské odpovědnosti. Nejde o důkaz Boha. Jde o to, že moje zkušenost pravdy a správnosti je ve shodě s tím, co víme o světě skrze hypotézu Boha.

Sumárně: Jsou jen dvě alternativy. Jednou je moderní ateismus: Objektívni události jsou vysvětlitelné jinými objektivními událostmi. Neexistuje svoboda a neexistuje odpovědnost, není rozdíl mezi pravdou a falší, mezi dobrem a zlem, svět je zcela vysvětlitelný nutností a náhodou. Aby byl pravděpodobný, musí být nahodile ustavený (musí existovat nekonečné množství světů, které spolu nijak nesouvisí). I kdyby to dávalo smysl, není pro to žádný důkaz. Cobb je přesvědčen, že Whitehead podává nejrozvinutější podobu teismu, který vyjadřuje Bible. Jeho kosmologie předpokládá Boží univerzální roli, ale potvrzuje i biblickou partikularitu. Ta hraje roli i v osobní zkušenosti, jejíž nejrozšířenější podobou je to, že jsem volán. Bible nás nevolá k víře v zázraky

14 John Cobb, *God and the World*, Philadelphia: Westminster Press, 1969.

v moderním smyslu, tj. ve smyslu Božího překračování zákonů přírody. Víře v zázraky v biblickém smyslu, tj. v udivující události, v nichž přichází ke slovu „Boží ruka“, však Whiteheadova kosmologie poskytuje prostor.

Víra v Boha nemůže podle Cobba začínat jako víra v Boží trojici. Nauka o Trojici vede ke zbytečným spekulacím, patří však k tradiční křesťanské symbolice, což je důvod pro její zachování. Neměla by se však pokoušet popisovat objektivní metafyzickou realitu. Pro křesťany není závazná či povinná. A pokus použít trojiční terminologii na aspekty Whiteheadovy vize je svévolná a umělá konstrukce. Tato svévole a umělost charakterizuje většinu tradičního trojičního učení. Otázkou není, jak mohou tři osoby tvořit jednoho Boha nebo jestli nějaká bytost může být plně Bůh a plně člověk. Otázkou je, zda jsem milován a volán k lásce, zda existuje účel, který překonává individuální lidské účely a dává jim smysl a jestli i svět jako celek má nějaký účel, jestli je tu celek, kterému mám sloužit, jestli je to bohoslužba, která má smysl.

Cobb je i autorem nebo spoluautorem řady textů, které do procesuální teologie uvádějí začínající čtenáře. Nejpopulárnější z nich je *Process Theology*, výklad, který připravil spolu s Davidem Griffinem v roce 1976.¹⁵ Velkému zájmu se těší i jeho kniha *The Process Perspective* (Procesuální perspektiva) z roku 2003.¹⁶ V češtině vyšel překlad jeho článku „Christian Natural Theology and Christian Existence“ publikovaného v roce 1965 v *The Christian Century*.¹⁷

Christologie

Přirozenou teologii mohou křesťané sdílet s jinými tradicemi, ale nauka o Ježíši Kristu zůstává jádrem toho, co je specificky křesťanské. V knize *Christ in a Pluralistic Age* (Kristus ve věku pluralismu) z roku 1975¹⁸ Cobb říká, že „Kristem“ máme a měli bychom mít Boží přítomnost ve světě. Kristus je inkarnací Slova, jímž je Bůh. Zde se christocentrismus stává formou teocentrismu. Ve svých „teologických vzpomínkách“ – *Theological Reminiscences* z roku 2014¹⁹ – Cobb konstatuje, že k pravému chápání toho, kdo jsme, kde

15 John Cobb, *Process Theology: An Introductory Exposition*, Philadelphia: Westminster Press, 1976.

16 John Cobb, *The Process Perspective: Frequently Asked Questions about Process Theology*, ed. Jeanyne B. Slettom, St. Louis, Miss.: Chalice Press, 2003.

17 John Cobb, „Křesťanská přirozená teologie a křesťanská existence“, *Křesťanská revue*, 38 (1971), 14–17.

18 John Cobb, *Christ in a Pluralistic Age*, Philadelphia: Westminster Press, 1975.

19 John Cobb, *Theological Reminiscences*, Anoka, Minn.: Process Century Press, 2014.

stojíme a co je třeba, se dostáváme tam, kde celek vidíme z centra, jímž je Boží jednání v Ježíši Kristu. K ústřední roli Ježíše Krista se Cobb, jak sám říká, hlásí „vyznavácky a bez rozpaků“.²⁰ Nechápe ji však ontologicky, ale historicky. Nejvyšší autoritou nemůže být to, co je kulturně přijatelné. Autentické křesťanství musí být kontrakulturní a musí se na skutečnost dívat zdola, ne se shora. Jeho centrem nemůže být učení zaměřené na to, co je pravdou kdykoliv a všude, ale to, co nás volá k účasti a akci. Takové volání známe i odjinud, ale soustředěné pozornosti a rozvinutí se tomuto volání dostává až v prorocké tradici Izraele. Musí to být však volání, které je ještě globálnější a inkluzivnější. Proroci neoslavovali superioritu Izraele, ale zůstali etnocentristy. Ušli kus cesty k překonání protikladu My – Oni, ale úplně jej nepřekonali.

To dokázal až Ježíš. I on sám začal svou misi se zaměřením jen na svůj národ, ale po setkání se syrofénickou ženou pochopil, že to není adekvátní. Díky tomu se jeho služba a výuka stala inkluzivní. Jeho ilustrace v podobenství o milosrdném Samařanovi byla jasným útokem na etnocentrismus. Jeho příkaz k milování nepřátel a odpuštění těm, kdo jej ukřižovali, překonává i prorocké standardy. Po jeho zmrtvýchvstání učedníci ještě váhali, ale „Pavel pochopil, že evangelium je jak pro Židy, tak pro ostatní lidstvo. Komunity, které ustavil, byly inkluzivní. Ježíš je tak zároveň tím, kdo prorockou tradici naplnil, i tím, skrze něhož vstoupila do širšího proudu dějin.“²¹

Ježíšovo osobní ztělesnění a vyjádření lásky obohatilo chápání jejího významu. Nejde jen o spravedlivý přístup k druhým, ale o osobní zájem o ně. Konečně, Ježíš se více než proroci postavil proti násilí vůči druhým lidem. Nejde jen o nějaký absolutní pacifismus, protože někdy je v zájmu svobody a spravedlnosti nutné použít násilí, ale v dnešním světě je násilí v největší míře destruktivní. Nejslibnější odpor proti bezpráví je podle Cobba odpor, který je nenásilný, jak jej používal na základě Ježíšova příkladu Mahátma Gándhí a jak jej – pod vlivem Ježíše i Gándhího – rozvinul Martin Luther King. To posílilo Cobbův soud, že Ježíšova transformace prorocké tradice má spásnou moc i dnes.

„Schopnost milovat své nepřátele přesahuje hranice racionálních úvah. Následovat Ježíše aspoň částečně znamená postavit svůj život a svou životní orientaci na tom, s nímž byl Ježíš v intimním vztahu.“²² Proto je třeba mluvit o tom, že Bůh byl v Ježíši, že byl tvořivý v něm. Tak vnímá Whitehead Boží

²⁰ Tamtéž, 279.

²¹ Tamtéž, 281.

²² Tamtéž, 282.

kauzalitu. Bůh se podílí na sebeustavení všeho, každá tělesná entita je svým způsobem inkarnací Boha, ale Boží přítomnost v Ježíši je ještě silnější. Ježíš realizoval možnosti, jimiž ho Bůh vybavil, víc než kdokoli jiný. Jeho odpověď na Boží volání je mimořádná, přitom je zároveň modelová a má navzdory tomu, co ho stála a co může stát i nás, v lidských dějinách přelomový význam.

Pro ranou církev však nebylo nejdůležitější, zda Ježíšova věrnost jeho povolání byla plná, ale zda byl tím, koho očekávali, zda jeho poslání bylo jedinečné. Ti, kdo to takto pochopili, se stali jeho učedníky. Ježíše činí rozhodujícím ne to, že naplnil, co se od něj očekávalo, ale že jeho povolání mělo rozhodující význam v lidských dějinách. Bůh ho povolal, aby prorocké poselství osvobodil od reziduí etnocentrismu, aby je prohloubil a obohatil a učinil přístupným pro všechny. Ježíš vytvořil možnosti nového druhu lidského společenství a Pavel se zasloužil o jejich aplikaci. Některé elementy toho, co se tu vynořilo, jsou živé dodnes. To je to, čemu Ježíš říkal Duch svatý. Skrze Ježíše nastupuje nový druh osobní existence. Cobb připomíná, že se jí věnoval ve své studii *The Structure of Christian Existence* (Struktura křesťanské existence) z roku 1979.²³ Nazval ji „duchovní“ existencí. Rozvinutí tohoto historicky převratného druhu lidské existence Nazaretskému podle Cobbova přesvědčení dlužíme. Pro nás, kdo ho následujeme, zůstává Bůh, který nás k tomu volá, rozhodujícím centrem našeho já. U Ježíše však nebyl centrem vnějším, byl v něm zcela přítomen. Proto mohl Ježíš o Bohu mluvit tak, jak my nemůžeme. Tradiční chápání této jedinečnosti vedlo k popření jeho lidství, přestože tu byla snaha je zachovat. Podstatné je, že v Ježíšově případě se cíl, který mu určil Bůh, stal jeho vlastním cílem a rozhodujícím elementem jeho rozhodování.

Nic stvořeného není bezchybné, ale mnohé může zakusit tvůrčí inspiraci. Ježíšova role v současném světě může podle Cobba těžit z pochopení skutečnosti a mezí takové inspirace. Ježíš byl člověkem své doby a kultury, ale je ohromující, jakým způsobem všechno, čím byl určován, překonával a přetvářel. Stejně ohromující je i to, jakým způsobem dokázal žít v souladu se svou vizí skutečnosti, i když ho to stálo život. „Byl inspirován takovým způsobem, že tvrzení, že v jeho životě se Duch stal tělem, není přehnané. V tomto smyslu lze proto věřit, že byl vtělením Boha a mohl se tak pro nás stát svým slovem i svým jednáním rozhodující autoritou.“²⁴

23 John Cobb, *The Structure of Christian Existence*, New York: The Seabury Press, 1979.

24 John Cobb, *Theological Reminiscences*, 287.

Odezva na kritiku

Procesuální teologie byla a je často terčem kritiky a té se nevyhnul ani John Cobb. Zpravidla to ovšem bývá kritika, která vychází z neporozumění projektu, kterým procesuální teologie je. Je to reflexe biblické zvěsti, ale jejím zdrojem není „boží slovo“, nýbrž metafyzická vize, která je s to biblickou zvěst interpretovat v obecně srozumitelných pojmech. I když metafyzika bývá dnes odmítána jako překonaný pokus o celostní reflexi skutečnosti, to, co je ve skutečnosti odmítáno, je vlastně jen metafyzika „substancí“, jež je nevhodná k interpretaci světa, který je *děním*. Je nicméně třeba si uvědomit, že každá teologická výpověď je implicitně metafyzická, každá vychází z nějaké (často neartikulované) představy o základních kamenech reality, v níž žijeme, jíž chceme lépe rozumět, a to právě i ve světle dobré zprávy, která se této reality nepřestává týkat ani tam, kde je nám adresována osobně, kde ji slyšíme na svou adresu. Jde o to, aby tato představa korespondovala s naší zkušeností v celé její šíři.

Presvědčení, že metafyzika k teologii inherentně patří, bylo Cobbovi vlastní. Každé poznání vychází z nějaké perspektivy, nelze se odvolávat na nějaký neutrální rozum, ale to teologii obracející se k širší veřejnosti nezabavuje povinnosti své argumenty interpretovat a obhajovat racionálně. To byl základní argument pro jeho pokus o „křesťanskou přirozenou teologii“, studii, v níž chtěl ukázat, že Whiteheadova konečná pozice je křesťanskému myšlení bližší, než si Whitehead sám dokázal připustit. Byl následně kritizován pro přílišný optimismus, který „ignoruje hřích a odcizení, jak je znají proroci, Pavel i klasická teologie“. Je-li Bůh jen Bohem řádu, není to Bůh, jehož milost překračuje zákon, který odpouští a zachraňuje.²⁵ Podle Cobba však v *Křesťanské přirozené teologii* rozhodně nešlo o komplexní teologický projekt, o snahu nahradit teologii založenou na biblické zvěsti. Tím, co překračuje filozofii, systematicko-teologickými otázkami, se nezabýval. Ale hledání adekvátní filozofické základny je součástí teologického projektu. Musí tu být filozofie, která umí zlo a chaos vysvětlit, ale v níž má dobro zároveň základnější pozici než zlo a chaos.²⁶ Proto již ve *Struktuře křesťanské existence* argumentoval,

25 Langdon Gilkey, review of *A Christian Natural Theology* by John B. Cobb, Jr., *Theology Today* 22 (January 1966), 530–545.

26 John B. Cobb, Jr., *Can Natural Theology be Christian?*, *Theology Today* 22 (April 1966), 140–142.

že celý Boží vztah k lidstvu je založen na lásce. Bez této jistoty nelze křesťanskou teologii dělat.

Tvrzení, že procesuální perspektiva není otevřená křesťanské spiritualitě, Cobb odmítal. Podle jeho přesvědčení poskytuje tato perspektiva plnou svobodu k duchovním praktikám jako je modlitba a účast na bohoslužebných formách účty k Bohu. Nesouhlasil ani s námitkou některých kritiků, že nevěnuje dost pozornosti důsledkům, které měl Ježíšův příběh pro historický nástup *církve* jako komunity víry.²⁷ Podle Cobba nevedla Ježíšova jedinečnost spočívající v tom, že v něm byl inkarnován logos procesu tvůrčí transformace, jen k novému sebepochopení jedinců, kteří s ním byli konfrontováni, ale i komunity, kterou tito jedinci tvořili nebo díky této konfrontaci utvořili.

Cobbův pokus demonstrovat základní kompatibilitu mezi Whiteheadovým filozofickým teizmem a křesťanskou naukou o Bohu nemusí být přesvědčivý ani pro myslitele, kteří s tezí o metafyzických dimenzích teologie jako takové souhlasí. Cobb byl kritizován i ve vlastních řadách za svůj údajně přílišný relativismus a perspektivismus.²⁸ Relativismus však neznamená, bránil se Cobb, že každá transformace je nutně kreativní. To, že všechno poznání je poznamenáno perspektivou, znamená, že je částečné a podmíněné. Přesvědčení mohou ovšem být i falešná, změnitelná, a proto hledání něčeho objektivně konečného a jistého je bláhové. Člověk však může mít silné přesvědčení, aniž by popřel jeho relativitu. Proto i nejhlubší přesvědčení je třeba neustále přezkoumávat, revidovat, nově interpretovat. Hledání nějaké „podstaty“ je kontraproduktivní. Proto i když Cobb věřil v teoretickou i praktickou sílu Whiteheadovy vize, nepokládal ji za definitivní základnu metafyzických pravd.²⁹

doc. ThDr. Petr Macek, Ph.D.

Univerzita Karlova

Evangelická teologická fakulta

Černá 646/9, 110 00 Praha 1

Česká republika

macek@etf.cuni.cz

27 Wolfhart Pannenberg, A Liberal Logos Christology, in: D. R. Griffin – T. J. J. Altizer (eds.), *John Cobb's Theology in Process*, Philadelphia: Westminster Press, 1977, 143.

28 David Griffin, Theology for a New Christian Existence, in: D. R. Griffin – T. J. J. Altizer (eds.), *John Cobb's Theology in Process*, Philadelphia: Westminster Press, 1977, 23.

29 John B. Cobb, Jr., Further Reflections on the Relativity of Belief, in: D. R. Griffin – T. J. J. Altizer (eds.), *John Cobb's Theology in Process*, Philadelphia: Westminster Press, 1977, 165–170.